

менників. Зрештою мають помилки всі вони, від Расіна і Фльобера почавши. Ще в цьому місяці письменник Серошевські, відкриваючи польську Академію Літератури, у вступній промові зробив одну велику помилку. Є то заняття не позбавлене приємности, поправляти дрібні речі для Маціцьких (форма галицька) і Масісійських (форма харківська).

Може більш доцільним булоб розвивати смак загалу й школи і показувати їм що гарного є в нових синтезах слова. А може для того треба більше інтуїції, сміливости? Щож, хай їм помагає св. Андрій, опікун України, і св. Христофор, опікун автомобілістів!

По першій періоді, періоді воєн (X—XVII ст.), по другім — упадку (XVIII—XIX ст.) приходять третій аспект Українського Слова.

Мистців слова цієї пекольної і пекольно цікавої епохи пізнаємо, як Данта. Вернувшись із підземель пекла він мав опалені від вогню вії і смак диявольської сірки на устах.

Е. Маланюк.

Вінець кінця

(Іван Бунін)

Визначаючи щороку нобелівських лярвратів, Стокгольмська Академія, можливо, нераз помилялася, тим більш у такій делікатній справі, як література.

Та в одній Академія, колись так близького нашій історії народу, не помилялася ніколи. Це в її відношенні до російської літератури і у відчутті „російськості“ в творчості взагалі.

І цьогорічне присудження нагороди російському письменникові Іванові Буніну, першому росіянинові, що став нобелівським лярвратом, не лише не протирічить нашому твердженню, а, власне, являється яскравим його підтвердженням.

1.

Характеристично, що цей факт, радісний спеціально для російської еміграції (саме в часі, коли Літвінов був в Америці), на сторінках еміграційних видань — не викликав спеціальної — зогляду власне на особу Буніна — радости. Про пресу більшовиків, які від літ всіми правдами й неправдами, але цілком безнадійно просовують „свого“ Горького, — нема що казати: звідтам буде або похмурне мовчання, або відра помий*).

*) Одначе не треба підлягати ілюзіям: більшовики в влястивою їм зручності використають „акт міжнародного признання російської літератури“ хочби навіть в особі „контрреволюціонера“ Буніна. М і його еміграційні твори перевидавало „государственное“ видавництво в Москві.

Виразом арифметично-середньої „всеросійської“ opinii може бути голос такого П. Мілюкова, що з приводу нагородження Буніна пише („Посл. Нов.“ ч. 4621) (м. інш. вітаючи лявреаата):

„Сьогодні наша перша думка не про нього (Буніна), а з приводу його (підкр. оригіналу)... Один із наших ліпших... письменників нарешті дістав нагороду... Якби не уявлявся штучним і випадковим цей шлях до світової слави... в нім є щось, що його відрізняє, хочаб вже те, що цей шлях спізналий (?)... Мусимо побажати, щоб цей виняток стався правилом (!).. Немало сумних і гірких струн бренило на його (Буніна) лірі і від його реалізму часом вяло безнадією. Хай ці струни сьогодні замовчать“... (п. Мілюков „Прівет лауреату“).

Цей старечо-зідливий — між рядками — яд облізлого нині лиса позагробової Росії, що й казати, не є безпідставний. Пече старого страшна для нього правда, якої лицемірно уникає, і гризуть досадні спогади з доби „блістательнаво Санкт-Петербурга“.

З тих кілька імен, що на зовні складають літературу Росії, — Пушкін, Достоевський (Лермонтова й Тургенева росіяни не дуже шанують, а що до Гоголя починають відчувати деякі сумніви) і Толстой — цей останній і по значінню і по часу мав колись ніби найбільші шанси на нобелівський вінець. Будьщобудь постать! Одна сорочка (що нині стала уніформою совітських громадян), ота славна в С. С. С. Р. „толстовка“ — чого була варта на численних фотографіях і рисунках! Дійсно, Лев Ніколаєвіч і його сорочка, зазнали по європейських центрах у свій час такої слави, якої ніколи не зазнати вже ані довгій рясі Рабіндраната Тагоре, ані козі Гандія, ані козлячий борідці провінціального Мефіста і другого російського „льва“ — Льва Давідовича Троцького... І всетаки нічого не помогло: Стокгольм відкинув кандидатуру автора „Війни й Миру“ і то зовсім не тому, що, як потішає себе російська інтелігенція, „чужинці не можуть збагнути таємниці російської душі“, а якраз навпаки, тому що Стокгольм віддавна і дуже добре знав її зі всіма її примітивними, хоч і небезпечними „таємницями“.

Довший час у списку кандидатів фігурували також Мережковський і — тоді ще „довоєнний“ — Горькій. Але й ці кандидатури систематично падали чи то внаслідок похмуро-хаотичного псевдоапостольства першого чи то в наслідок статті під сочистим заголовком „Плюю тобі в очі, прекрасна Франціє“ — другого.

Нарешті, в останніх часах, в добі „еміграційного періоду російської літератури“ до відновленої Совітами кандидатури вже більшовицького Горького еміграція додала несподіване прізвище Буніна. І кандидатура цього останнього одержала перемогу.

Чиж треба додавати, що літератури сучасної Росії, т. зв. „Совєцької“, взагалі не брали і не могли брати під увагу з причин чисто-психічних: або специфічної „російськості“ її, або частіш виразної мистецької яловости.

2.

Невипадково вживаю щодо кандидатури Буніна окреслення — „несподівана“.

Року 1870 народжений на Вороніжчині з старої (отже напевно не російської або мало-російської) шляхти, по традиції не скінчивши систематичної освіти, з'являється Бунін у російській літературі, як автор досить блідих віршів переважно „пейзажного“ типу. То був глухий час російської поезії. Дуже поволі відмирили „громадянські традиції“ і одночасно народжувалося явно неросійського походження і явно хоробливе „декаденство“. Пушкінська лінія, стерта віддавна, була загублена назавжди. Між народницько-соціалістичним Мельшіном („П. Ч.“) з одного боку і гостропрямною Зінаїдою Гіппіус — з другого — всевладно панувала плитка псевдо-поезія Надсона.

Вірші Буніна виростали спроквола, трудно, але вони з якоюсь, дійсно, „малоросійською“ впертістю шукали загубленої лінії Пушкіна: прозорости й стислості мови, виразности клясичної метафори, монументальности розміру і (звичайно безнадійно) пушкінської зрадливої, бо органічно-вродженої — „легкості“. Так, саме в часі наявного розкладу імперської літератури, під нездорове шумування експериментів і, зрештою, даремні „заховавчі“ зусилля Брюсова — з'явився віршований „Листопад“ Буніна, ліричний пейзаж в може занадто широких рамах.

За „Листопад“ дістав Бунін від російської Академії т. зв. „премію Пушкіна“ і титул „академіка“ відділу красного письменства. Так Академія, що ще по традиції ховала в собі відчуття російського „клясицизму“, увінчала його ремінісценцію, доречі досить анемічну, хоч і старанну. Дальша путь Буніна, як поета, йдучи так само трудно й твердо, показала значно більші за „Листопад“ здобутки в царині вірша.

Але одночасно з'являються у Буніна оповідання. І в них щойно літературні вартости, що їх викультивував письменник у своїй віршо-творчій лябораторії, знаходять певніший ґрунт і щасливіше застосування.

Та ефекту дореволюційна творчість Буніна в Росії не давала назовні. Віддавна скептичний до своїх сучасників і колег, цей останній з літературних „дворян“ імперії — в жаднім угрупованні не находив собі місця і — на довгій віддалі від групи „Знає“ з Горьким на чолі аж до трона академіків „Імператорської Академії Наук“ — щільно ото-

чений аврою досить зимного визнання, залишався, властиво, — чужаком, не „своїм“, майже не „руським“.

Характеристичним з цього боку уявляється один з передреволюційних сонетів Буніна („Сонет“), де він символічно, але одночасно й реалістично (як Бунін це вмів сполучити!) дає своє досить гірке „Exigite monumentum“... Мандруючи серед шпилів Альп, він вирізує стилетом сонет на кризі.

„Лішь для того, хто — на вершині“, свідомий цілої крихкості такого крижаного „пам'ятника“, але гордий своїми: альпейською висотою і самотою віч-на-віч з вічністю.

Це було щось несподівано дивне, майже дике в добі упадку російської літератури. І власне в цім треба шукати причин одного парадоксального явища. Коли факт еміграції так згубно впливає на творчість визнаного і обдарованого могутнім талантом повістяра Олексія Толстого, що той мусить, нахутку скомпонувавши (разом з кількома іншими москалями) теорію „сменовеховства“, чимскорше навертатися додому, щоб на свій спосіб рятувати себе, як письменника, — то власне еміграція є тим станом і тією атмосферою, де творчість перед тим досить непоказного й скромного Буніна — розквітає повно і несподівано.

3.

Поняття „еміграція“ у випадку з емігранством Буніна має дещо відмінний від звичайного характер. Це не значить, перш за все, що Бунін був і є серед російських емігрантів. Зовсім навпаки: від одразуж — завдяки (треба це визнати) ласкавому опікуванню своїх приятелів, зробив кілька далеких подорожей, а потім осів у затишній віллі на окраїні Провансу (Грас.). З одного боку — початок Альп, з другого — море: умови, дуже далекі від „емігрантських“ і справ еміграції російської взагалі.

Недавніще за несповна 10 літ перебування в цій віллі з'явилися: 1) „Троянда Єрихону“, 2) „Перше кохання“ („Мітіна любовь“), 3) „Соняшний удар“, 4) „Древо боже“ і 5) „Життя Арсенєва“ (ще не закінчене).

Отже емігранство Буніна це — перш за все — перебування поза межами Росії, всякої, навіть еміграційної.

Такого роду емігранство має свою традицію в історії російської літератури. І в пам'яті заразже з'являються дві постаті: Гоголь і Тургенєв. Вони найбільш виразні і найбільш характеристичні саме для Буніна.

Бунін — письменник безперечно є в цім відношенні наслідником Тургенєва і зовнішно (б. м. ті самі, хоч значно страшніші, політичні умови) і внутрішньо („західництво“, „дворянські“ теми, пушкінська мова, правда, без розплив-

чатого ліризму Тургенєва). Але Іван Тургенєв — мимо всіх своїх „зрад“ і „гріхів“ проти Росії був всежтаки „русскім“ і „своїм“. Справаж з Іваном Буніном — щодо цього — є складнішою... І тут значно більше може зясувати власне Гоголь.

Вже говорилося про місце народження Буніна і степень його „русскости“. Коли перелистаємо його вірші, здивує кількість „південних“, українських, спеціально створених тем. Ізда „балагулою“, незорі жита, херсонський простір, могили (є навіть вірш „Савур-могила“), історичні ремінісценції... Він довші періоди життя мешкав в Україні (Одеса, Полтавщина). Серед його ранніх віршів були переклади з Шевченка (що, на жаль, не увійшли до збірників і їх трудно розшукати). В його віршах і — ще більш — у прозі є елемент, який випадає з традицій російської літератури, — це елемент південности, соняшного аж жагучого відчуття життя, радості життя*), радісного відчуження самої фізіології буття. Це та південність, що є у Нецұя, у Коцюбинського. Нею просякнутий був Хвильовий, якому передчасна смерть не дала її виразити, як вона є властива Мопасанові (що показав Д. Донцов у статті про Хвильового). Нарешті — в суворо досконалій формі — є вона у Рильського, з якого поезією вірші Буніна є найбільш споріднені (як, взагалі, з українською „неоклясику“).

Але даймо слово самому письменникові. В своїй — мимо застережень автора — всежтаки дуже автобіографічній повісті „Життя Арсенєва“ читаємо:

Потяг або входить у ліс, що притьмарує його верхівлями і скуцченністю стовбурів, або знову виходить на білій простір снігових рівнин, що на їх далеких обрїях, над чорнотою лісів, чередою висять в низькій небі щось похмуро-оловяне. Стації все деревляні.. Північ, північ!..

...Тут було жахливо — деревляні магазини, стійки для візників, чайні трактири, пивні... В ваїзді сидів я довго, не роздягаючись, дивлючися з височини шостого поверху крізь безмежно-сумне вікно в передвечірню снігову муть, увесь розпливаючись від утоми, вагонного колісання... Петербурґ! Я відчував це надзвичайно: я є в ньому, я цілий оточений його темною і складною, зловісною величчю...

...Величезна, повнолюдна, стара Москва зустріла мене лиском соняшної відлиги, сільських кучугурів снігу, кізякових калуж, громом і дзвоном трамваїв, шумливою мотаниною руху... брудною тісною вулиць, східною нестриманістю торгу, лубочною мальовничістю кремлівських стїн, палат, скупченим блиском розкиданих серед них цибулястих бань.

В наших місті вже їздили на колесах, на стації бушував п'яний авівський вітер... Вона очікувала мене на пероні... Вітер шарпав її весняний капелюх...

*) Ця „Південність“, натурально, була у Пушкіна — менш в античних джерел, більш від циганщини („Цигане“), що потім виродилася в російській літературі в стилізацію (аж до Блока включно). Існувала також „південність“ винниченківська — мутна й хоробливо-нечиста: вона ще живе в совітській літературі.

...Ми пробудя страсну і Великдень в Батурці!

— Так, „Малоросія“. От вже ніколи не увядала... Дивись, дивись, які велитенські тополі! І вже зовсім зелені...

— Тепер розумію тебе, я теж ніколи не могла б жити на півночі, без того багатства світла!

Спускаю вікно. Тепло дме соняшний вітер, дим з паротягу півдню пахне кам'яним вугіллям... В долинах під Білгородом люба скромність білих хат. На двірці пестлива скороговірка хохлушок, що продають бублики...

Не жалуймо цитат, — вони нам без довших коментарів зясують психологію нобелівського лавреата.

Вона міцно спить, Я — все біля віна. Як неподібна до нашої ця земля — цей нагий безмежний простір з тугими сіро-зеленими могилами!

— Ти кажеж — Петербург. Якби ти знала, який це жах і як я там одразу й навкі зрозумів, що я до глибини душі — людина півдня. Гоголь писав в Італії: „Петербург, сніги, драби, департамент — все це приснилось: я прокинувся знову на батьківщині“. От і я також прокинувся тут. Не можу спокійно чути слів: Чигирин, Черкаси, Хорол, Лубні, Чортомлик, Дике Поле, не можу без хвилю вання бачити очеретяної стріхи, підстрижених селянських чубів, жінок у червоних і жовтих чобітках, навіть дикових кошків, де вони носять на коромислі вишні й сливи. „Чайка скиглить, літаючи, мов за дитьми плаче, сонце гріє, вітер віє на степу ковачім“... Це Шевченка — цілком геніальний поет! Прекрасніше за Україну („Малоросію“) немає країни на світі. І, головне, те що вона тепер вже не має історії, історичне життя давно й наавжди закінчене... Це мене захоплює більш за все.

І нарешті:

Вечір був безмежно тихий — лише ластівка промайне й, піднісшись, тане в глибокім небі. Вони (брат і дружина) балакали, а я слухав: „Ой на горі та жінці жнуть“. Пісня оповідала, що на горі жнуть хлібороби, текла рівно, довго, сумом розстання, потім міцніла і звучала твердо — волею, далечною, відвагою, військовим ладом:

А по-під горою
По-під високою
Козаки йдуть!

А за ними Сгайдачний, —

Що проміняв жінку
На тютюн та люльку
Необачний...

Вона затримувалася, дивуючись тій дивній людині. Але зараз же били в літаври з особливою радісною волею:

Мені з жінкою
Не возиться!
А тютюну та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!

Я слухав, співучо зрушений, смутно й солодко чомусь заздруючи.

(„Жизнь Арсенева“, Совр. Зап. LIII 1933. Париж, стр. 5—20)

4.

Не варто робити необережні висновки. Булоб дуже наївним і небезпечним бачити в Буніні не лише українця, а навіть і малороса. Його українофільство, назагал, по-верхове, часами плитке до комізму і вsetаки — „російське“:

Ця густа, нерухома спека, білий соняшний блиск захоплювали мене своєю південною особливістю, своєю білістю в порівнанні з жовтим блеском російських гарячих днів: в мені тоді особливо напружено почали розвиватися мої вроджені пристрасті до всього світлоносного, яскравого, сильного, повного. Коли ми входили до нашого об'єкта, властивості запаху нашої теперішньої кухні охоплювали мене захватом: скількиж в ній було „Малоросії“! Цей захват ціле життя супроводив мене пізніше у моїх мандрівках по різних країнах землі, — де вживався („пребращался“) я з кожною з них — особливостями всього того, що там їди й пили!

В наведеній цитаті є свій глибокий сенс, якому варто придивитися, власне з боку „всеросійського“ відношення до України, відношення „номада“.

І все-ж таки в Буніні ми маємо певну своєрідну слізню модифікацію Гоголя, певний варіант „гоголівщини“, що її вже трудно булоб шукати лише в національному походженні.

Елементи „гоголівства“ в Буніні натомість виразно подекуди даються в його творчості.

Йдучи зпочатку в загальній і в 90-х роках минулого століття вже явно фатальній течії російської літератури-крили так легко було віддатися її „декадентському“ прискоренню, Бунін здоровим інстинктом живучої (південної) людини — героїчним зусиллям — відштовхнувся, відірвався і тому врятувався від специфічного „російства“. Навіть сучасний російський критик (Г. Адамовіч) визнає, що в довгій його (Буніна) боротьбі з важкою, сонною, страшною матушкою — Росією, що навалилася на нього ще в молодості... є його творчий чин. На цій боротьбі він добре вийшов, може тому, що вона була „довга“ і вперта, властиво триваюча до сьогодні. Він врятувався і — пережив „кінець російської літератури“.

Гоголь боровся коротко і, раз піддавшись, відірватися і тим врятуватися вже не здолав. Залишилося — ненависть і гнів виладувати в карикатурах, в сатирі, в блюзнірсько-мертвям „благочестії“ і в просто в зловіснім гоголівським „відьмакуванні“. Правда, часи були не ті — над російською літературою сяло полудне Пушкіна, а імперія хоч і „підморожувана“ вже Миколою I., ще стояла міцно й імпульсивно.

В нашій літературі, здається залишився незанотованим цікавий епізод з життя Гоголя.

В грудні 1728 року 20-літній Гоголь виїздить до Петербургу і — щоб обіхати Москву, перед котрою мав забобонний страх, їде т. зв. „білоруським трактом“ через Мінськ—Могилів. У Петербурзі цілий ряд розчарувань: місто, клімат, люди, нарешті перші літературні невдачі. Поема „Ганс Кюхельгартен“, видана власним коштом автора, урочисто була похована насмішкливо-отруйною критикою Н.

Полевого. Гоголь відчув це, як катастрофу; разом з слугою своїм Якимом забирає з книгарень примірники Поєми і всі спалює. А за пару днів несподівано сідає на пароплав і цілком романтично відпливає в світ... Перетерпівши морську бурю, — остигає щодо дальшої подорожі, висідає в Любеку, і... повертає до Петербурга. Коїлось це в серпні—вересні 1829 року.

Це був цілком „конрадовський“ момент в житті Гоголя. Але для шляху Джозефа Конрада — Гоголю, на жаль за, бракло характеру... Ця пригода Гоголя, що її Бунін, доречі називає „єдиним безсенсовим вчинком“ Гоголя „за цілу молодість“ („Життя Арсенєва“, XIX), безперечно мала глибокий сенс. Це було відруховою, гвалтовною справою людини „південної“ природи „відірватися“ від Росії та її літератури.

Аналогії булиб не на місці, хоча б вже тому, що Гоголь — в цілій своїй патальогічності — все ж великий письменник і все ж — українець. Національно — невтральний.

Бунін, строго кажучи, — є всього лише „учасником літературного процесу“ і коли став він на тлі історії російської літератури постаттю, то причина цього скорше порядку психологічного, як літературного. Абсолютна вартість творчости Буніна є все ж — таки досить скромна.

Але те, що Гоголь „безсенсовною подорожжю до Любеку“ — даремно — намагався зробити відрухово, інстинктивно, то Бунін систематично робив на протязі цілого свого творчого шляху. Його книги — етапи відходу від російської літератури і фактично від реальної Росії, етапи його впертої „довгої боротьби з важкою, сонною Матушкою Росією“. З цієї боротьби він виходить „щасливіш“ за Гоголя, якого пізніше вже й Рим не міг врятувати: Яд успів увійти в організм і на місці „південної“ життєвості — виів страшну порожнечу „мертвої душі“. Натомісьць Бунін систематично концентрував і гартував свою вроджену „південність“ і напевно не легким, емпіричним шляхом висвободжувався і „імунізувався“.

Парадоксально кажучи, цьогорічні нобелівські лаври, будши безумовно вінком нагробовим на могилу літератури петербурзької імперії, одночасно увінчали якраз цей психологічно-артистичний, визвольний труд Буніна.

Не будши національно жадним „інородцем“ тим менше українцем (навіть гоголівського типу) Бунін, в істоті речі, є і залишається в російській літературі психологічно найбільш яскравим „інородцем“.

Розуміється в цім є свої плюси й мінуси.

Передусім це „іннородство“ позбавило Буніна можливості стати великим письменником; Бунін — письменник без проблемний. Вся його письменницька енергія локалізувалася на техніці, справді досконалій, і на мові, що просто вражає своєю культурою.

Його описи — своєю стислістю, влучністю і безпомилковістю — являються винятком в російській літературі, наближаючися в цілім відношенні до майстерності Стендаля. Його мова осягає зимно майже альгебраїчної прозорості й точности. Але тепла живого дихання, відрухів душі, тим більш підскірного вогню темпераменту — годі шукати в його досконалих, остаточно викристалізованих рядках, які живуть, дійсно, якимсь „мінеральогічним“ життям.

Проблеми, що їх — добре чи зле — ставили Толстой чи Достоевський і що їх паталогічно й власне кажучи, ложно але з органічною пристрастю і національним фанатизмом розв'язували (вірніш проповідували!) — залишилися чужими „інородцеві“ Бунінові. Зизим оком „західника“ і скептика Бунін лише на них подививсь і керуючись „південним“ інстинктом самозаховавчим, обережно пройшов повз них далі і на захід.

З цих причин творчість Буніна, позбавлена національного коріння, пішла натуральним шляхом мистецького досконалення. А шлях цей на терені російської літератури — треба об'єктивно признати — для Буніна не був легкий. Творити й рости в таких обставинах — немалий артистичний чин.

Ще одну істотну рису Буніна варто підкреслити.

В його рідких публичних виступах, спогадах, критичних нарисах і мемуарних оповіданнях завжди звучить одна нота: скептицизм, що часами переходить в негацію й просто ненависть до „російскости“ в російській літературі, до „російскости“ самої Росії. А що елементи не-„російські“ так у Росії, як в її літературі — є знані і являються, скорше, винятками, можна собі уявити якою „любовю“ користується Бунін з боку компатріотів і яким нелегким є його письменницьке існування.

Російська преса фактично затушувала публичну лекцію Буніна кілька літ тому в Парижі. Для історії залишився лише отвертий лист до редакції мистецького журналу „Чісла“ (Париж), якогось псевдоніма з протестом проти „опльовування цілої рос. літератури російським-же письменником“.*)

Ця подія, що очевидно носила характер „скандалу“, на мою думку, дає найліпше освітлення постаті першого російського лаврета нагороди Нобля.

*] Одне з речень, що кинув Бунін на тім публичнім виступі, звучало так: „Достоевський стромляв („совал“) Христа у всі свої бульварні романи“. Речення — тенденційне, але тим більш характеристичне.